

УДК 351:303.094.7

Д.М. Никоненко, д-р іст. наук

Чернігівська обласна державна адміністрація, м. Чернігів, Україна

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА ВІДНОСИН ВЛАДИ І ГРОМАДСЬКОСТІ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Стаття присвячена аналізу інформаційної складової у відносинах влади і громадськості та її впливу на відкритість у діяльності органів виконавчої влади як важливого чинника формування довіри у населення до структур державного управління регіонального рівня.

Ключові слова: довіра до влади, інформаційна політика, інформаційна складова, інформаційний простір, державне управління, відносини влади і громадськості.

Статья посвящена анализу информационной составляющей в отношениях власти и общественности и ее влиянию на открытость в деятельности органов исполнительной власти как важного фактора формирования доверия у населения к структурам государственного управления регионального уровня.

Ключевые слова: доверие к власти, информационная политика, информационная составляющая, информационное пространство, государственное управление, взаимоотношения власти и общественности.

The article analyzes the information component in the relations of the state power and the public and its impact on the transparency of executive power as an important factor in the development of public trust in the regional level government institutes.

Key words: trust in government, information policy, information component, information environment, public administration, relations of the power and the public.

Постановка проблеми. Для досягнення максимально можливого рівня довіри до державної влади у суспільстві, в тому числі і на регіональному рівні, слід постійно оновлювати форми і методи інформаційної роботи з населенням, його громадськими об'єднаннями, створеними для захисту прав та інтересів певних категорій людей. Лише об'єктивно поінформована громадськість може стати союзником влади під час проведення навіть не дуже популярних реформ, конче необхідних Україні як демократичній державі на сучасному етапі розвитку. В іншому випадку в українському соціумі продовжуватиметься ескалація соціального невдоволення діями влади.

Питання першорядності інформаційної складової, її впливу на відносини влади і громадськості в системі державного управління у роки незалежності України постійно перебувають у полі зору дослідників цієї проблематики.

Державну інформаційну політику, європейські стандарти громадського мовлення досліджували Г.Г. Почепцов, С.А. Чукут, Л.А. Пал [2; 4].

Окремі функціональні аспекти проблеми є в роботах Т.М. Качали, К. Адріанова, В. Підлісник, О. Павлової, Т. Романової, А.І. Марущака, В. Хоффмана-Рим [3; 7; 8; 11; 13; 17].

Метою статті є аналіз рівня використання інформаційного простору Чернігівщини для формування соціального партнерства і довіри на лінії «влада–громадськість».

Основний зміст. Стаття 38 Конституції України гарантує громадянам нашої незалежної держави право брати участь в управлінні державними справами. Стаття 34 гарантує громадянам України вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації [1].

Для забезпечення реалізації конституційних прав громадян, їх правомірного доступу до інформації про виконавчу гілку влади та місцеве самоврядування в інформаційному просторі Чернігівської області створені належні умови для вільної та безперешкодної діяльності суб'єктів інформаційних відносин, максимального задоволення інформаційних потреб населення області та захисту його конституційних прав на інформацію. Наявна конструктивна співпраця між владою, засобами масової інформації та громадськістю, забезпечується відкритість у діяльності органів влади.

Набуваючи досвіду європейських країн, українська держава гарантує існування суспільного та приватного телерадіомовлення. Про це свідчить регіональна практика.

На сьогодні в області здійснюють мовлення 40 телерадіоорганізацій: телемовники (ефірне телебачення) – 8; провайдери програмної послуги (кабельне телебачення) – 11; провайдери програмної послуги (IPTV) – 1; місцеві радіомовники – 20, з них: ФМ-радіо –

8; проводове радіо – 12. Із загальної кількості телерадіоорганізацій: державні – 2; комунальні – 18; приватні – 20. В області працює 2 ефірні телекомпанії, сигнал яких розповсюджується на всю область. Крім цього, в області працює 27 телерадіоорганізацій загальнонаціонального мовлення: телеорганізації – 14; радіоорганізації – 13.

Одним з проблемних питань є стійка тенденція до скорочення мережі дротового радіомовлення. Процес цей розпочався на початку 90-х років минулого сторіччя. Загальна кількість радіоточок в країні скоротилася з 18 млн у 1990 році до 8,2 у 2003 році [16]. Нині в області лишилося менше 45 тисяч радіоточок, послугами дротового мовлення користуються жителі 160 із близько 1500 населених пунктів області [10].

Найбільш реальним шляхом відновлення районного радіомовлення є перехід до ефірних трансляцій у FM-діапазоні. Так, зокрема, у цьому діапазоні вже здійснюють мовлення радіоорганізації Варвинського, Козелецького, Коропського та Корюківського районів. У FM-діапазоні також здійснюють радіомовлення ДО «РДТРК „Сіверська“» та Чернігівська обласна державна телерадіокомпанія.

З метою задоволення потреб споживачів інформації з особливими потребами здійснюється сурдопереклад інформаційних передач Чернігівської обласної державної телерадіокомпанії «Сівер-Центр». Протягом 2012 року на оплату послуг сурдоперекладу було профінансовано 24,58 тис. грн з обласного бюджету.

Впровадження цифрового телерадіомовлення – один з пріоритетних напрямків діяльності виконавчої влади.

У Чернігівській області трансляція телесигналу в цифровому форматі DVB-T2 здійснюється через п'ятий мультиплекс Концерну РРТ з шести об'єктів у Чернігові, Бахмачі, Бобровиці, Ніжині, Прилуках, Холмах.

Крім загальнонаціональних мовників, ліцензії Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення мають також місцеві мовники – Чернігівська обласна державна телерадіокомпанія (м. Чернігів), ДО «Новгород-Сіверська регіональна державна телерадіокомпанія „Сіверська“» (м. Новгород-Сіверський), КП ТК «Прилуки» Прилуцької міської ради (м. Прилуки), ДКП ТРК «Ніжинське телебачення» (м. Ніжин), які вже ведуть цілодобове мовлення у цифровому форматі. Загалом нині на Чернігівщині у цифровому форматі транслюється 30 телеканалів.

Станом на 1 січня 2013 року до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції внесено 50 суб'єктів видавничої справи Чернігівської області.

Серед суб'єктів видавничої справи в області переважають видавничі підприємства, установи та організації різних форм власності. Загалом на Чернігівщині здійснюють діяльність понад 60 поліграфічних підприємств різних форм власності.

Серед видавничих підприємств вирізняються ті, що випускають книжкову продукцію (навчальні посібники, науково-методичну, краєзнавчу та художню літературу): ПАТ «Поліграфічно-видавничий комплекс „Десна“», ТОВ «Видавництво „Десна Поліграф“», ТОВ «Видавництво „Аспект-Поліграф“», КП «Прилуцька міська друкарня», видавництва вищих навчальних закладів області, Чернігівський державний центр науково-технічної і економічної інформації, низка приватних підприємств.

Стимулювання книговидавничої діяльності є одним з пріоритетів обласної програми підтримки розвитку інформаційно-видавничої сфери Чернігівщини на 2012–2015 роки. На видавництво суспільно-значимих книг місцевих авторів на 2012 рік у межах цієї програми було заплановано 450 тис. грн.

Згідно з останніми наявними даними Книжкової палати України (за 9 місяців 2012 року) в цілому в Чернігівській області було видано 364 одиниці книжкової продукції загальним тиражем 156,4 тис. примірників.

На виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2008 р. № 902-р «Про вимоги щодо функціонування об'єктів роздрібної торгівлі книжковою продукцією» в області регулярно аналізується наявний стан книготорговельної мережі.

На 1 січня 2013 року в області фактично діяв 181 об'єкт, з них – 24 книжкові магазини та 157 інших об'єктів (нормативна мінімальна кількість об'єктів книготоргівлі для Чернігівської області становить 392 одиниці). При цьому об'єкти роздрібної торгівлі книжковою продукцією повністю відсутні у Чернігівському та Срібнянському районах.

На початок 2013 року на Чернігівщині було зареєстровано 308 періодичних друкованих видань. Окрім того, у Чернігові розміщено редакції 8 друкованих ЗМІ загальнодержавної форми розповсюдження («Сіверщина», «Сіверянський літопис», «Гарт» (російськомовна версія), «Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка», «Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія „Технічні науки“», «Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія „Економічні науки“», «Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя)», «Сіверські прайси»).

При цьому в області регулярно виходять у світ 90 видань, загальним разовим тиражем близько 900 тис. примірників. З них – 78 газет, 11 журналів та 1 збірник. За тематичною спрямованістю: громадсько-, суспільно-політичні – 40 видань, інформаційні, інформаційно-рекламні – 19 видань, рекламні та рекламно-інформаційні – 12 видань, наукові, науково-популярні та освітні – 9 видань, релігійні – 4 видання, для дозвілля – 3 видання, інші – 3 видання.

За сферою розповсюдження – 8 загальнодержавних, 82 місцевих, з яких: у межах області – 41 видання, у межах районів – 29 видань, у межах міст – 12 видань.

За мовами видань: українською мовою — 51 видання, російською мовою – 4 видання, дво- та багатомовні – 35 видань.

Засновниками друкованих ЗМІ є: органи виконавчої влади, місцевого самоврядування – 28 видань, фізичні особи – 19 видань, комерційні структури – 18 видань, навчальні заклади – 9 видань, громадські організації – 5 видань, релігійні організації – 4 видання, політичні партії – 1 видання, трудові колективи – 4 видання, інші – 2 видання.

Використовуючи досвід сусідніх Гомельської і Брянської областей, районні газети переходять на кольоровий друк. Таких уже є 12 видань.

Німеччина останніми роками свідомо акцентує власну увагу на державній підтримці інноваційного розвитку, надаючи гранти для створення підприємствами інформаційної інфраструктури [3].

У співпраці європейської спільноти з Росією, наприклад, пропонується створення відкритого для всіх інформаційного суспільства [11].

Держава має сформувати таку інформаційну інфраструктуру, яка надавала б інформаційні та комунікаційні послуги суб'єктам ринку, державним установам та всім шарам населення.

В Україні ж у зв'язку з невизначеністю концепції щодо реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації на державному рівні та неприйняттям відповідних законопроектів процес реформування комунальних засобів масової інформації призупинився [2]. Хоча метою прийняття проекту Закону України «Про роздержавлення друкованих ЗМІ» є повніше забезпечення права громадян на інформацію, зокрема, права на повну, об'єктивну та достовірну інформацію про діяльність влади.

Загалом же не всі редакції комунальних газет області готові до реформування і зацікавлені в ньому.

Виконавчою владою вживаються заходи, спрямовані на розвиток та вдосконалення місцевої інформаційної інфраструктури.

З метою сприяння поліпшенню можливостей для безумовного забезпечення реалізації на території області державної інформаційної політики, підтримки розвитку друкованих і електронних ЗМІ, стимулювання книговидавничої та виставкової діяльності, піднесення престижності та суспільної значимості праці журналістів, письменників, задоволення потреб споживачів інформації з особливими потребами, діє обласна програма підтримки розвитку інформаційно-видавничої сфери Чернігівщини на 2012–2015 роки, затверджена 23 грудня 2011 року на засіданні 6-ї сесії Чернігівської обласної ради 6-го скликання.

З метою захисту інтересів держави в інформаційній сфері здійснюється постійний моніторинг регіональних ЗМІ щодо наявності випадків порушень чинного законодавства України. У разі виявлення порушень невідкладно вживаються необхідні заходи.

Виступаючи у травні 2004 року в Житомирі на Всеукраїнській нараді керівників державних і комунальних засобів масової інформації, Віктор Янукович зауважив: «Можна робити багато корисного, але не вміти про це сказати, або навпаки – заговорити все таким чином, що корисна справа набридне. Тому необхідно робити все виважено і професійно» [5].

Органами виконавчої влади постійно надається сприяння висвітленню державними та комунальними засобами масової інформації офіційної позиції вищих посадових осіб держави та позиції місцевих органів влади з питань реалізації внутрішньої та зовнішньої політики

Широке та об'єктивне подання матеріалів про місцеві органи влади та вищих посадових осіб держави є одним з пріоритетів у інформаційній діяльності обласної державної адміністрації. Відповідно, постійно удосконалюється робота щодо здійснення інформаційного супроводу діяльності посадових осіб. Висвітлення їх офіційної думки здійснюється як через традиційні ЗМІ за допомогою проведення прес-конференцій, брифінгів, прямих ефірів на телебаченні та радіо тощо, так і через публікації на офіційному веб-сайті облдержадміністрації.

З метою привернення уваги редакцій ЗМІ області комунальної форми власності до важливих суспільно-значимих тем економічного, соціального, гуманітарного характеру до редакцій надсилаються листи-рекомендації (загалом за 2012 рік – 20 листів-рекомендацій, що стосувалися 145 тем). У цих листах редакціям було рекомендовано сприяти висвітленню актуальних питань державного значення.

На постійному контролі перебуває організація роботи щодо зв'язків з громадськістю та реагування на звернення громадян. Щомісяця головою облдержадміністрації затверджуються графіки проведення брифінгів, прес-конференцій, виступів заступників голови облдержадміністрації, начальників управлінь, відділів облдержадміністрації в засобах масової інформації. Регулярно відбуваються прес-конференції голови облдержадміністрації, окрім того, після завершення сесії обласної ради проходить спілкування зі ЗМІ голови облдержадміністрації та голови обласної ради. Відбуваються регулярні зустрічі голови облдержадміністрації з редакторами районних та обласних газет, представниками місцевих телерадіокомпаній.

З метою поліпшення інформування населення про діяльність органів виконавчої влади, висвітлення актуальних питань державної політики, задоволення потреб громадян в інформації проводяться засідання прес-клубу «Ділове слово» за участю керівників управлінь, відділів облдержадміністрації, інших установ. У цілому в 2012 році було проведено 34 засідання прес-клубу «Ділове слово».

Ефективним механізмом, що забезпечує реалізацію громадянами конституційних прав на участь в управлінні державними справами, вільний доступ до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства, є офіційний веб-сайт Чернігівської облдержадміністрації.

На сайті створено банк даних про стан справ у різноманітних галузях і сферах господарського комплексу області, де оприлюднюється відповідна оперативна статистична інформація. Щодня розміщується інформація про події і заходи, які відбуваються в державі та області за участю Президента України, керівництва органів виконавчої влади, облдержадміністрації та її структурних підрозділів.

З метою більш повного інформування населення області про діяльність глави держави діють розділи «Ініціативи Президента», «Виконання соціальних ініціатив Президента на Чернігівщині».

З метою публічного обговорення громадськістю важливих соціально-економічних і суспільно-політичних питань на веб-сторінці облдержадміністрації функціонує рубрика «Громадське обговорення», де розміщуються проекти розпоряджень, програм, нормативно-правових актів облдержадміністрації, районних державних адміністрацій, спрямованих на практичну реалізацію пріоритетних напрямів державної політики. Кожен громадянин має можливість висловити свої пропозиції та зауваження до проектів. Публікуються плани проведення консультацій з громадськістю, звіти про проведені консультації та громадське обговорення проектів розпоряджень голови облдержадміністрації.

Для надання громадянам і юридичним особам інформаційних та інших послуг на офіційному веб-сайті облдержадміністрації діє рубрика «Каталог послуг», в якій міститься перелік послуг, систематизованих за сферами їх надання.

Згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації» на веб-сайті облдержадміністрації функціонує рубрика «Доступ до публічної інформації», де є роз'яснення порядку доступу громадян до публічної інформації, що перебуває у володінні Чернігівської обласної державної адміністрації, наводяться зразки оформлення інформаційних запитів, розміщуються проекти рішень обласної ради.

Останніми роками в Україні формується Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року.

Її реалізація неможлива без активної участі засобів масової інформації. Про це неодноразово наголошено у проекті Концепції. Однак, на нашу думку, у ньому не конкретизовано принципи залучення засобів масової інформації до цієї роботи. Зокрема, заохочення мас-медіа до такої діяльності та доступність ЗМІ для усіх верств населення України.

У зв'язку з цим органи обласної виконавчої влади Чернігівщини разом з журналістськими громадськими організаціями запропонували доповнити проект Концепції такими позиціями:

- утвердження принципів свободи слова, створення економічних передумов для роботи в Україні вільних та незалежних ЗМІ;
- вдосконаленням механізмів доступу представників ЗМІ до публічної інформації;
- заохочення засобів масової інформації до участі в реалізації Концепції гуманітарного розвитку України за допомогою надання державних преференцій та підтримки ЗМІ, які працюють у цьому напрямку. Створення умов (передусім на законодавчому рівні та економічних умов), коли вільна преса може ефективно розвиватись, бути незалежною від будь-якого контролю та економічно незалежною;
- розроблення та впровадження заходів щодо здешевлення передплати на друковані ЗМІ та розширення аудиторії електронних засобів масової інформації з метою забезпечення доступності до ЗМІ широких верств населення;
- стимулювання участі в реалізації Концепції гуманітарного розвитку України інтернет-медіа;
- розроблення та запровадження державних грантових програм щодо реалізації Концепції для засобів масової інформації, у яких можуть брати участь на конкурсних засадах як загальнодержавні, так і регіональні ЗМІ;

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

- створення законодавчих передумов для заборони використання окремими недобросовісними політиками брудних політичних технологій у ЗМІ;
- роздержавлення друкованих ЗМІ в Україні відповідно до її зобов'язань перед Парламентською Асамблеєю Ради Європи;
- поетапне реформування державної та комунальної преси на засадах добровільності, участі трудових колективів у визначенні долі видань, безоплатної передачі майна таким колективам та збереження соціальних гарантій для журналістів реформованих видань;
- поступовий повний перехід з аналогового на цифровий формат подачі телевізійного сигналу, забезпечення соціально незахищених верств населення за рахунок держбюджету відповідними пристроями для прийому цифрового сигналу (телетюнерами);
- визнання питанням національної безпеки руйнування «Укртелекомом» мереж дротового радіо без надання населенню альтернативних можливостей прийому радіосигналу державних і місцевих радіокомпаній з ефіру (FM-мовлення), розроблення відповідних державних програм.

Варто зауважити також на існуванні проблемних питань інформаційної галузі, вирішення яких сприятиме вирівнюванню відносин влади і громадськості в системі державного управління на регіональному рівні.

Такими, на наше переконання, є:

- відсутність коштів у облдержадміністрації, райдержадміністрацій на часткове утримання комунальних газет, де вони є співзасновниками, а також на оплату висвітлення діяльності виконавчої влади у ЗМІ;
- відсутність чітких фінансових зобов'язань виконавчої влади в установчих угодах, угодах на висвітлення діяльності облдержадміністрації, райдержадміністрацій у ЗМІ;
- необґрунтовано занижена фінансова підтримка комунальних ЗМІ з місцевих бюджетів;
- постійне скорочення мережі дротового мовлення без реконструкції або адекватної заміни на інші джерела отримання інформації;
- відсутність фінансово-економічних ресурсів для забезпечення належного розвитку книготорговельної мережі;
- застарілі комп'ютерна техніка, оргтехніка, цифрова фототехніка, транспорт у редакціях районних газет;
- невелика кількість власних веб-сайтів редакцій районних газет;
- нерегулярність оновлення інформації навіть на веб-сайтах райдержадміністрацій із-за відсутності фахівців з комп'ютерної техніки.

Про справедливості актуалізації означених проблем свідчить той факт, що Національна спілка журналістів України після зустрічі 1 лютого 2013 року з Прем'єр-міністром України Миколою Азаровим домоглася його окремого доручення щодо проблематики медійної галузі.

Міністерству фінансів України доручено збільшити видатки для забезпечення в необхідному обсязі трансляції телерадіопрограм, вироблених для державних потреб. Пропонується також відкликати внесений Державним комітетом телебачення та радіомовлення України проект Закону України «Про реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ» та внести до проекту зміни в частині пріоритетного права трудових колективів редакцій на вибір способу реформування, вирішення майнових питань (у тому числі, приміщень), зокрема, передачі їх у власність редакцій, фіксованих ставок оренди, державної підтримки ЗМІ на час реформування. Журналістику пропонується визнати творчою спеціальністю в системі вищої освіти. Обласні державні адміністрації звітуватимуть уряду про стан виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про нормативи мінімального забезпечення сіл, селищ та міст кіосками з продажу дру-

кованих ЗМІ (преси)». Національний класифікатор буде розширено назвами творчих професій: «фотокореспондент», «оператор телебачення», адже вони пов'язані з журналістикою. «Укрпошта» піддана критиці за значне погіршення системи доставки періодичних видань після реформування пунктів сортування. Пропонується накласти мораторій на зміни у складі засновників державних та комунальних друкованих ЗМІ до прийняття Закону «Про реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ».

Висновки і пропозиції. Маючи достатньо розгалужений інформаційний простір на теренах регіону, стиснена лещатами недостатнього фінансування нею ЗМІ в межах чинного медійного законодавства України, виконавча влада, органи місцевого самоврядування не здатні стовідсотково перетворити ЗМІ у свого соціального партнера.

Почасти владою до ЗМІ висуваються вимоги, які чинне інформаційне законодавство України не допускає.

Отже, несвідомо нівелюється інформаційна складова у відносинах влади і громадськості в системі державного управління. Це створює об'єктивні проблеми у формуванні рівня довіри громадськості до влади.

Органам державного управління регіонального рівня слід завжди і в усьому дотримуватись Законів України, які регулюють стосунки влади і ЗМІ, з урахуванням необхідності цілеспрямованого розповсюдження інформації про свою діяльність для конкретних соціальних груп населення [18].

Оправданим є також використання владою досвіду інститутів європейського громадянського суспільства в частині інформування певних категорій населення про свою діяльність власними інформаційними виданнями [19].

Список використаних джерел

1. Конституція України : Офіційне видання / Міністерство юстиції України. – К., 2006. – 124 с.
2. Про роздержавлення друкованих ЗМІ : Проект Закону України. – К. : УАВПП, 2003. – 71 с.
3. Адрианов К. Германия и инновации / К. Адрианов // Современная Европа. – 2012. – № 4 (52). – С. 103-116.
4. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки» : науковий збірник / Черніг. держ. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. – № 3 (60). – 363 с.
5. Виступ Прем'єр-міністра України Віктора Януковича // Суспільство, ЗМІ, держава: вектори взаємодії : матеріали Всеукраїнської наради керівників державних і комунальних ЗМІ. – К. : Держкомтелерадіо України; НДІ засобів масової інформації, 2004. – С. 4.
6. Інформаційна сфера України: стан, проблеми і перспективи. – К. : Держкомінформ, 2002. – 93 с.
7. Качала Т. М. Освітній та інтелектуальний розвиток в Україні (Євроінтеграційний аспект) / Т. М. Качала // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Модернізація політики та управління в Німеччині та Україні у контексті євроінтеграції»; 26-28 травня 2005 р. – Черкаси : ЧДТУ, 2005. – С. 37-40.
8. Марущак А. І. Правомірні засоби доступу громадян до інформації : науково-практичний посібник / А. І. Марущак. – Біла Церква : Буква, 2006. – С. 306-322.
9. Никоненко Д. М. Забезпечення гласності в діяльності місцевих державних адміністрацій / Д. М. Никоненко // Робочий зошит з питань діяльності місцевих органів влади (на допомогу головам РДА) / Черніг. ЦППК ; укл. В. М. Бойко, Л. А. Чабак. – Чернігів : ЦППК, 2008. – С. 202-205.
10. Офіційний веб-сайт Чернігівської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cg.gov>.
11. Павлова Е. Российская модернизация и Евросоюз / Е. Павлова, Т. Романова // Современная Европа. – 2013. – № 1 (53). – С. 45-57.

12. *Пал Леслі А.* Аналіз державної політики / Пал Леслі А. ; пер. з англ. Іван Дзюб. – К. : Основи, 1999. – 422 с.
13. *Підлісник В.* Я маю право знати : Путівник із доступу до інформації з екологічних питань / В. Підлісник. – К. : КМ Академія, 2000. – 65 с.
14. *Почепцов Г. Г.* Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – К. : Знання, 2006. – 663 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
15. *Посібник* щодо проведення публічних консультацій. Міжнародний центр перспективних досліджень. – К. : Київська типографія, 2004. – 66 с.
16. *Стратегія* розвитку телерадіоінформаційного простору України. Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 10 грудня 2003 р. – К. : Парламентське видавництво, 2003. – 77 с.
17. *Хоффманн-Рим В.* Общественное вещание: современное состояние и перспективы урегулирования в Германии / В. Хоффманн-Рим // Європейські стандарти громадського мовлення / під ред. Т. С. Шевченка, Т. М. Олексії. – К., 2005. – С. 162-188.
18. *Українське законодавство.* Засоби масової інформації. – К. : ІРЕКС ПроМедіа, 2002. – 312 с.
19. *Gemeinsam sind wir stark! DBB Jugend NRW. Veranstaltungskalender 2011/2012.* – Dusseldorf, 2011. – 91 s.